PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE w WARSZAWIE

MUZEUM OKRĘGOWE w KOSZALINIE

JAĆWIEŻ I LITWA

w starożytności i wczesnym średniowieczu

LIPIEC - WRZESIEŃ 1993

sponsor

CH CHARTMAN Spółka z o.o.

Wystawa „Jaćwież i Litwa w starożytności i wczesnym średniowieczu”

Jaćwingowie i Litwini, wraz z pokrewnymi im plemionami pruskimi i łotewskimi, wchodzili w przeszłości w skład indoeuropejskiej grupy ludów zwanych Bałtami, zamieszkujących południowo – wschodnie wybrzeża Morza Bałtyckiego. Grupy Bałtów przywędrowały ze swych prasiedzib nad górnym Dnieprem i Oką i osiedliły się u wybrzeży Bałtyku około V wieku p.n.e. Ich odłam zachodni, zajmujący m.in. tereny dzisiejszej Polski północno - wschodniej (Mazury, Suwalszczyna), utworzył wraz z ludnością miejscową kulturę charakteryzującą się zbudowanymi z kamieni i ziemi grobowcami oraz użytkowaniem małych osiedli obronnych. Te ostatnie są również typowe dla Bałtów Wschodnich, czyli plemion litewskich i łotewskich.

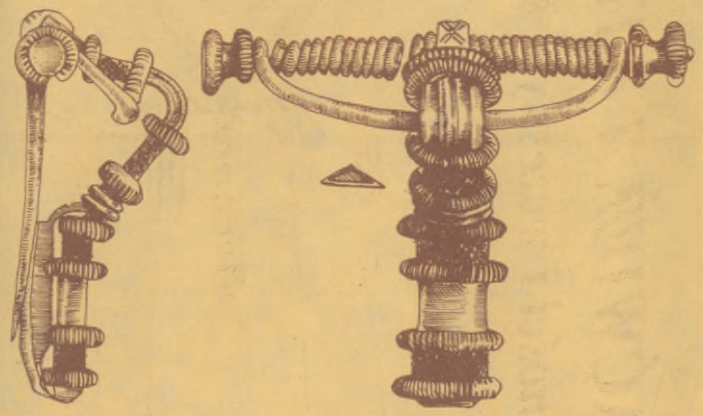

W pierwszych wiekach naszej ery na większości omawianych terenów zaszły istotne zmiany cywilizacyjne, spowodowane kontaktami z Imperium Rzymskim. Szybki rozwój gospodarki stał się możliwy wraz z szerokim zastosowaniem do produkcji narzędzi z żelaza, uzyskiwanego na drodze wytopu z miejscowych rud darniowych. Produkcja ozdób z brązu i srebra oparta była natomiast na surowcu importowanym z krajów ościennych czyli prowincji Cesarstwa Rzymskiego. Stamtąd napływały też drobne ozdoby, monety, broń. Z daleka sprowadzano szklane paciorki, choć część z nich mogła być wytworzona na miejscu. Kunsztowne przedmioty odkrywane w ziemiach jaćwieskich i litewskich dowodzą, iż ich mieszkańcy opanowali tajniki wyspecjalizowanych rzemiosł, obok prostrzych zajęć domowych – garncarstwa czy tkactwa. Podstawowym źródłem utrzymania było rolnictwo i hodowla. Uprawiano pszenicę, żyto, proso, jęczmień, owies. Jamy z resztkami ziaren zbóż, służące do ich magazynowania odkryto w trakcie badań wykopaliskowych na osadach z tamtych czasów. O rozwoju rolnictwa świadczą również znaleziska kamieni żarowych i licznych narzędzi – żelaznych sierpów, półkosków, koserów czy łopatkowej radlicy. Środowisko naturalne sprzyjało hodowli – wypasano bydło, owce, świnie, kozy i konie tarpany.

W obrządku pogrzebowym panował wówczas birytualizm, obok pochówków szkieletowych spotykane są także groby ciałopalne. Spalone kości umieszczano w jamach lub popielnicach. Nad grobem budowano niekiedy kurhan z kilku warstw kamieni. Zmarłym dawano do grobu różne przedmioty. W przypadku mężczyzn była to broń (miecze, topory, groty oszczepów), wyposażenie jeździeckie (ostrogi, wędzidła), a także ozdoby i elementy stroju (sprzączki, zapinki do spinania szat). Te ostatnie dominowały w grobach kobiecych, w których najczęściej spotykane są kolie paciorków, bransolety, zapinki, napierśniki łańcuchowe obok przedmiotów codziennego użytku – igieł czy przęślików – ciężarków nakładanych na wrzeciona. Liczba dawanych do grobu wyrobów zależała od stopnia zamożności danej osoby, jej wieku i znaczenia w lokalnej społeczności (np. pełnionej funkcji – wodza, kapłana).

Wiek VII, czyli początek wczesnego średniowiecza u Bałtów, to dla ziem jaćwieskich i litewskich okres przechodzenia na wyższy poziom organizacji życia zbiorowego i produkcji, jakim był rodzący się feudalizm. Podstawową formą osadnictwa były niewielkie, samodzielne jednostki terytorialne – tak zwane włości (po litewsku: lauksy). Każda z nich obejmowała szereg wsi i otaczających je pól uprawnych oraz borów. Centralnym punktem włości był gród warowny, pełniący funkcję ośrodka administracji i obrony, a w momentach zagrożenia – schronienia dla okolicznej ludności. Czasy wczesnego średniowiecza były bowiem dla ziem bałtyjskich okresem niepokojów i licznych walk z sąsiadami. Jaćwingowie, zajmujący ogromne terytorium między lewym brzegiem Niemna na wschodzie i Wielkimi Jeziorami Mazurskimi na zachodzie, doliną Biebrzy na południu i dorzeczem górnej Szeszupy na północy, pojawili się po raz pierwszy na kartach historii w roku 983, kiedy to najechał ich ziemie, narzucając swoje zwierzchnictwo książę kijowski Włodzimierz Wielki. Jaćwingowie dokonywali z kolei wypraw odwetowych o charakterze łupieskim na Polskę i Ruś. W XII wieku powstało Księstwo Litewskie, którego władcy opierali konsolidację państwa na ciągłej aktywności wojennej, powołując do niej także liczne grupy wojowników jaćwieskich. Nasilające się najazdy litewsko – jaćwieskie stały się dla Polski i Rusi prawdziwą plagą. Zawiązała się mazowiecko – ruska koalicja, wspomagana przez Zakon Krzyżacki. Po podboju

Prus wszedł on w bezpośredni kontakt terytorialny z Jaćwieżą. Doszło do trzech wypraw wojennych na jej ziemie (lata 1248/49), 1253, 1254/55), w wyniku których włości południowe uznały mazowiecko–ruskie zwierzchnictwo, zobowiązały się do płacenia danin i budowania na swym terytorium grodów dla załóg zwycięzców. Chwilowo minęło zagrożenie bytu Jaćwieży. Ustały najazdy wojsk ruskich i polskich, a Krzyżacy zajęci byli podbojem Żmudzi. Lata 60–te i 70–te XIII wieku to kolejny okres wzmożonej aktywności wojennej Jaćwingów. Wtedy to źródła pisane notują imiona ich wodzów – najpierw Komata, potem Skomanda, który po raz pierwszy skonsolidował całą Jaćwież do walki z zagrożeniem zewnętrznym. Najpoważniejszym przeciwnikiem okazał się Zakon Krzyżacki. W 1276 lub 1977 roku przystąpił on do systematycznego podboju Jaćwieży, stawiającej zaciekły opór. Strata wodza, który uszedł na Litwę oraz liczne klęski osłabiły wolę walki i spowodowały rozpad federacji jaćwieskiej. Być może przyczynił się do tego również odwetowy najazd na Jaćwież Leszka Czarnego w 1282 roku, wyczerpujący jej siły potrzebne do walki z Krzyżakami. Zadali jej oni ostateczny cios w 1283 roku. Ułatwił to z pewnością fakt nieutworzenia przez Jaćwingów własnego państwa. Jako obrońcy starego, pogańskiego porządku byli skazani na zagładę. Stawiając jednak długotrwały opór Zakonowi przyczynili się do opóźnienia jego ekspansji na ziemie polskie oraz dali sposobność okrzepnięcia Wielkiemu Księstwu Litewskiemu. Stało się ono w wystarczającym stopniu skonsolidowane, aby stawić opór Krzyżakom. Przez cały XIV wiek prowadziło z nimi walki o ziemie pojaćwieskie. Jaćwingowie zostali częściowo przesiedleni przez Zakon na Sambię bądź zbiegli do krajów sąsiednich. Przetrwali nieliczni, w bardziej niedostępnych miejscach. Kraj pokryła puszcza, stając się naturalną granicą między Litwą a Państwem Krzyżackim, eksploatującymi te obszary militarnie i gospodarczo oraz rywalizującymi o nie przez ponad 100 lat. Dopiero po bitwie pod Grunwaldem ziemie jaćwieskie znalazły się w obrębie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zdecydował o tym traktat z 1422 roku, na mocy którego ustalono przebieg granicy przez Jezioro Rajgrodzkie, wieś Mieruniszki i Jezioro Wisztynieckie. Niemal całą Jaćwież przypisano Litwie. W XV wieku przystąpiła ona do ponownego zasiedlania tych ziem, wspomagana przez osadnictwo słowiańskie z terenów Mazowsza i kolonizację Paców w XVI wieku.

Anna Bitner–Wróblewska
Grażyna Iwanowska